

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ
У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала:
студентка KorO1–M 18 з групи
Ратушняк Юлія Володимирівна

Керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Вержиховська О.М.

Рецензент:
кандидат психологічних наук, доцент
Гаврилов О.В.

Кам'янець–Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ	
6	
1.1. Сутність поняття «здібності» як об'єкта психолого-педагогічного вивчення.....	6
1.2. Характеристика становлення естетичних здібностей у дітей з інтелектуальними порушеннями.....	23
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЕСТЕТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	
38	
2.1. Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	38
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження	44
Висновки до другого розділу.....	53
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	
56	
3.1. Корекція естетичних здібностей у навчально-виховному і корекційно-розвиваючому процесі у підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	56
3.2. Корекція естетичних творчих здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями засобами психокорекції.....	66
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВОК	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Актуальність теми. Серед основних напрямків реформування системи спеціальної освіти в Україні є пошук шляхів підвищення ефективності навчання та виховання дитини з психофізичними порушеннями, врахування індивідуальних потреб у корекційній роботі, забезпечення успішної соціалізації дітей, у яких в силу психічних або фізичних недоліків порушений перебіг типового розвитку. В сучасних умовах спеціальна школа не обмежується лише компенсаторним навчанням і вихованням, а спрямована на розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її самореалізації.

Вагомим для повноцінної інтеграції дитини з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями у суспільство, самореалізації її особистості, розкриття потенційних можливостей має розвиток у неї естетичних здібностей. Цінним для визначення теоретичних основ нашого дослідження були праці з проблеми сутності та характеристики здібностей, зокрема: Г.С.Костюка, який досліджував питання про природу людських здібностей, про значення суспільних умов в їх формуванні; С.Л. Рубінштейна, який розробив проблему здібностей в плані розвитку, їх формуванні, а пізніше в плані виявлення їх психологічної структури; Б.М. Теплова, який розглядав здібності перш за все. як індивідуально-психологічні відмінності між людьми; В.Є. Чудновського, який розробив особистісний підхід щодо розвитку здібностей; В.І. Кірієнко, який розглядав проблему здібностей до образотворчої діяльності; Г.Г. Савенок, яка займалася проблемою виховання і розвитку художніх здібностей у дітей з типовим розвитком.

В корекційній педагогіці та спеціальній психології розвиток естетичних здібностей розглядається, як одне із завдань естетичного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями (О.М. Вержиховська, Т.Н. Головіна. І.А. Грошенков, В.А. Липа, С.М. Міловська). Вивчення загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, аналіз передового

педагогічного досвіду з проблем естетичного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями, власні спостереження дають підстави говорити про актуальність, науково-теоретичну та практичну значущість проблеми розвитку художньо-естетичних і творчих здібностей дитини з порушеннями інтелекту, що дає можливість підвищення якості корекційно-виховної роботи, ефективності соціальної реабілітації та адаптації.

Однак, проблема розвитку естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями ще недостатньо висвітлена, що і стало зумовило вибір теми дипломної роботи магістра.

Мета дослідження – вивчити особливості прояву естетичної діяльності у підлітків з інтелектуальними порушеннями, визначити особливості формування естетичних здібностей у навчально-виховному та корекційному процесі.

Гіпотеза дослідження – підвищення рівня розвитку естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями можливо забезпечувати лише за умов систематичного їх вивчення з метою з'ясування рівня сформованості їх здібностей; співробітництва сім'ї і школи щодо розвитку цих здібностей, спеціальної організації творчої діяльності даної категорії дітей.

Об'єктом дослідження виступає естетичне виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – особливості формування естетичних здібностей підлітків з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному та корекційному процесі.

Завдання дослідження:

1. Характеристика основних теоретичних положень проблеми естетичного виховання та розвитку естетичних здібностей у підлітків з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями.

2. Дослідження рівня сформованості естетичних здібностей підлітків з інтелектуальними порушеннями.

3. Корекція естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному та корекційному процесі.

Методи дослідження: бесіда, спостереження, анкетування, аналіз продуктів діяльності, констатувальний і формувальний експерименти.

Експериментальна база: Городоцький районний центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю.

Теоретична значущість полягає у характеристиці основних теоретичних положень проблеми естетичного виховання та розвитку естетичних здібностей у підлітків з типовим розвитком та інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення полягає у дослідженні рівня сформованості естетичних здібностей підлітків з інтелектуальними порушеннями; корекції естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями у навчально-виховному та корекційному процесі.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Формування естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями».

Структура роботи: робота має вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми формування естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями дало нам змогу зробити наступні висновки.

Під здібностями розуміють індивідуально-педагогічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої; здібностями називають не будь-які взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які стосуються успішності виконання будь-якої діяльності або багатьох видів діяльності; поняття «здібність» не зводиться до тих знань, навичок або умінь, які вже сформовані у даної людини. Виділені наступні важливі положення сутності та характеристики здібностей, зокрема: для розвитку здібностей у індивіда існують внутрішні умови; здібності не передбачені, вони не існують в готовому вигляді до розвитку людини, вони не проектуються в людині з речей, а розвиваються в ній в процесі її взаємодії з речами і предметами, продуктами історичного розвитку.

Здібності і особистість знаходяться в складних взаємовідносинах. Тобто, здібності, які розвиваються, помітно впливають на формування особистості, а розвиток здібностей істотно визначається умовами виховання, особливостями особистості, що сформувалася. Найбільш ефективним засобом розвитку здібностей дитини вважається формування в неї певної структури особистості. Тобто, найбільшого ефекту можна досягти, якщо впливати на здібності через особистість. А для процесу формування особистості більш значущі ті види спрямованості, які характеризують істотні сторони поведінки людини. Визнаючи лінії поведінки і діяльності людини, спрямованість або сприяє розвитку здібностей, або навпаки, призводить до того, що здібності згасають, не реалізуючись. Крім цього, автор підкреслює, що зв'язок між здібностями і спрямованістю особистості полягає не тільки в тому, що остання істотно впливає на розвиток здібностей, але й в тому, що яскрава обдарованість, яка проявляється у дитини в багатьох випадках

визначає формування спрямованості її особистості. Особисте в здібностях людей виявляється передусім у тому, до яких видів діяльності, і в якій мірі здібна та чи інша людина. Кожна діяльність ставить до людини свої специфічні вимоги. В тому, як людина задовольняє ці вимоги, виявляються особливості її спеціальних здібностей. Такими називають здібності до майстрування, конструювання, малювання, до музики, літературної та іншої діяльності. В залежності від характеру оволодіння тією чи іншою діяльністю можна виділити загальні, спеціальні і творчі здібності, що лежать в основі розвитку обдарованості, як високого рівня здібностей. Здібності кожної особистості не є чимось сталим, вони прогресивно змінюються відповідно до того, як розвивається особистість в цілому. Здібності розвиваються в процесі дозрівання організму й виховання дитини. На різних етапах розвитку особистості вони мають різний зміст і форму, але завжди основними показниками є внутрішня активність, цілеспрямованість, інтерес до певних знань і діяльності, швидкість їх засвоєння, успішність застосування в ігровій, навчальній і трудовій діяльності.

Естетичне виховання – це процес цілеспрямованого і систематичного формування вмінь адекватно сприймати, правильно розуміти, вірно оцінювати прекрасне в природі, мистецтві та суспільстві, а також розвиток здібностей творити красу. Сукупність педагогічних засобів, призначених для розв'язку цих задач, складають сутність роботи з естетичного виховання. Естетичне виховання учнів з інтелектуальними порушеннями, природно ускладнено в силу їх загального інтелектуального недорозвитку та значно слабких можливостей до самостійної художньої творчості. Тому вирішальному розвитку в учнів естетичного сприйняття, розумінні творів мистецтва, належить корекційному педагогу, вихователю і батькам.

Естетичне виховання в спеціальній школі – невід'ємна частина єдиного корекційно-виховного процесу. При створенні належних педагогічних умов діти з інтелектуальними порушеннями значно просуваються в естетичному розвитку, хоча і не в змозі досягти того рівня, який характерний для учнів з

типовим розвитком. Естетична вихованість учнів з інтелектуальними порушеннями припускає: емоційне відношення до оточуючого середовища; осмислення, усвідомлення змісту і засобів вираження прекрасного; наявність естетичних і моральних поглядів та переконань; прагнення до самостійної художньої творчості. З врахуванням своєрідності розвитку підлітків з інтелектуальними порушеннями та особливої ролі спеціальної школи, як спеціального закладу, естетичне виховання спрямовується на вирішення наступних завдань: сприяти корекції (виправленню, послабленню) недоліків психофізичного розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями, постійно проявляючи турботу про становлення особистості кожної дитини в цілому і підготовці її до самостійного життя; формувати в учнів естетичне сприйняття, вміння бачити і розуміти красу в мистецтві, природі, повсякденному житті; збагачувати наявний досвід школярів естетичними враженнями; виховувати у дітей сенсорну культуру, особистісні відносини; до сприйнятого розвивати естетичний смак; привчати школярів з інтелектуальними порушеннями до морально-естетичних оцінок і правильних аргументованих суджень; розвивати і удосконалювати емоційну сферу учнів з інтелектуальними порушеннями, викликати у них естетичні почуття і переживання (задоволення, радість, захоплення), намагатись досягти адекватної реакції на красу природи, твори мистецтва або оточуюче; сприяти розвитку елементарних естетичних здібностей (нахилів) і доступних дітям з інтелектуальними порушеннями навичок (в області образотворчого мистецтва, співів, музики, хореографії, ритміки, художнього рукоділля). Естетичне виховання дитини з інтелектуальними порушеннями, сприяючи розвитку спеціальних здібностей і творчості, забезпечує всебічний розвиток особистості, забезпечує успішне вирішення навчально-виховних завдань спеціальної школи.

Методика констатувального етапу дослідження щодо вивчення рівня сформованості естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями передбачала наступні етапи: аналіз особових справ підлітків з

інтелектуальними порушеннями, медичних карток, діагностика пізнавальної сфери, особистості; психолого-педагогічне вивчення тематичного підбору естетичної діяльності; форм, методів, засобів та прийомів її організації з підлітками з інтелектуальними порушеннями; психолого-педагогічне вивчення рівня сформованості естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями. У процесі дослідження ми виділили відповідні рівні сформованості естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Якісний аналіз рівня сформованості естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями показав, що високий рівень отримало 8 підлітків з інтелектуальними порушеннями, що складає 36,5 % досліджуваних дітей. Зокрема такі діти проявляють зацікавленість та цілеспрямованість до відповідного виду естетичної творчої діяльності; спрямованість їх особистості виявляється у відповідних інтересах і нахилах до естетичної діяльності; у них проявляються індивідуальні особливості до відповідного виду естетичної діяльності; рівень їх творчого потенціалу високий як при груповій естетичній діяльності, так і при індивідуальній; у них чітко виявляються індивідуальні творчі естетичні здібності до одного із видів образотворчої діяльності, а також чітко та яскраво виокремлюються естетичні здібності при аналізі продуктів естетичної діяльності (творчих робіт). Середній рівень отримало також 8 підлітків з інтелектуальними порушеннями, що складає 36,5 % досліджуваних дітей. Зокрема такі діти проявляють не значну та недовготривалу зацікавленість та цілеспрямованість до відповідного виду естетичної творчої діяльності; спрямованість їх особистості виявляється у відповідних тимчасових інтересах і нахилах до естетичної діяльності; у них проявляються незначні індивідуальні особливості до відповідного виду естетичної діяльності; рівень їх творчого потенціалу середній і при груповій естетичній діяльності і при індивідуальній; у них не чітко виявляються індивідуальні творчі естетичні здібності до одного із видів образотворчої діяльності, не достатньо чітко та

яскраво виокремлюються естетичні здібності при аналізі продуктів їх естетичної діяльності (творчих робіт). Низький рівень отримало 6 підлітків з інтелектуальними порушеннями, що складає 27 % досліджуваних дітей. Зокрема такі діти взагалі не проявляють зацікавленість та цілеспрямованість до відповідного виду естетичної творчої діяльності; спрямованість їх особистості не виявляється у інтересах і нахилах до естетичної діяльності; у них не проявляються індивідуальні особливості до відповідного виду естетичної діяльності; рівень їх творчого потенціалу не виявляється, як при груповій естетичній діяльності, так і при індивідуальній; у них не виявляються індивідуальні творчі естетичні здібності до одного із видів образотворчої діяльності, не виокремлюються естетичні здібності при аналізі продуктів їх естетичної діяльності (творчих робіт).

Естетичні здібності підлітків з інтелектуальними порушеннями проявляються переважно в образотворчій діяльності: малювання, витинанка, ліплення, різьбярство, художник рукоділля тощо. Це підтверджує положення про те, що серед різноманітних видів діяльності (учбова, ігрова, трудова) підлітки з інтелектуальними порушеннями виділяють образотворчу діяльність і віддають їй перевагу як найцікавішій. Особливо улюбленим є малювання. Тому основна увага приділялась дітям з здібностями до образотворчої діяльності. Слід відзначити, що роботи цих учнів неодноразово виставлялися на виставках різних рівнів, обласних, міських та загальношкільних виставках, у різноманітних конкурсах. Роботи дітей утримали почесні відзнаки, у школі зберігаються численні нагороди і грамоти. Виділяючи цих дітей, можна говорити саме про творчий рівень розвитку здібностей, коли створюється щось нове, оригінальне. Теоретично вважається, що спеціальні здібності органічно пов'язані із інтелектуальними естетичними здібностями, тобто чим вище розвинуті загальні розумові здібності, тим більше створюється внутрішніх умов для розвитку спеціальних здібностей позитивно впливає на розвиток інтелекту. Хоча реальні спостереження показують, що підлітки з інтелектуальними

порушеннями при відповідно створених психолого-педагогічних умовах, можуть виявити високий рівень креативності та прояву естетичних здібностей. У ході спостережень ми виявили, що підлітки з інтелектуальними порушеннями проявляють найбільші успіхи, найбільш яскраво виражені здібності саме в галузі образотворчого мистецтва. Ефективний розвиток даного виду естетичних здібностей підлітки з інтелектуальними порушеннями можлива лише в активній творчій діяльності під керівництвом досвідчених корекційних педагогів, вихователів, батьків.

На формувальному етапі дослідження ми розробили програму розвитку естетичних творчих здібностей у підлітки з інтелектуальними порушеннями, у якій можливий ефективний розвиток інтересу до мистецтва, що передбачає тематичний курс групового і індивідуального способу організації діяльності підлітки з інтелектуальними порушеннями. Груповий спосіб організації діяльності включає роботу з учнями і роботу з батьками в школі. Великий вплив робиться корекційними педагогами на розвиток творчості підлітки з інтелектуальними порушеннями введення уроків з елементами творчості, уроки фантазування тощо. Цікавою формою організації творчості діяльності підлітки з інтелектуальними порушеннями є введення творчої книги вчителем, яка дає можливість зберігати творчі знахідки кожної дитини, систематизувати матеріал, використовувати її зміст під час уроків і в позаурочний час. До творчої книжки можуть входити вірші, написані школярами, казки, фантастичні оповідання, малюнки, вироби та інші творчі розробки дітей. В книжці позначається дата, місце (наприклад, на уроці малювання, читання тощо), вводиться графа для оцінки і підпису вчителя. Елементи творчості можна спостерігати на конкретному уроці, а також самопідготовці, де підлітки з інтелектуальними порушеннями грають в різні творчі ігри. Велику роль у розвитку творчих естетичних здібностей учнів відіграє гурткова робота в школі. Тут постійно діють такі гуртки: сувенірний, танцювальний, школа прикладного мистецтва, художня студія, вокальна група, гурток баяністів, естрадний, кіно демонстративний, фотогурток,

різьбярство, драматичний, спортивний. Більш конкретно ми познайомимося з роботою таких гуртків як художня студія, школа прикладного мистецтва, різьбярство тощо, а також з творчою діяльністю керівників цих гуртків.

Під час формувального етапу дослідження ми використали ряд психокорекційних методик для розвитку естетичних здібностей у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Музикотерапія - це метод, який використовує музику в якості засобів корекції. Музикотерапія активно використовується для корекції емоційних відхилень, страхів, рухових та мовленнєвих недоліків, психосоматичних захворювань, відхилень в поведінці, при комунікативних ускладненнях та тощо. Танцювальна терапія використовується при потребі з підлітками з інтелектуальними порушеннями, які мають емоційні розлади, порушення спілкування, між особистісних відносин. Основна мета груп танцювальної терапії це здійснення спонтанних рухів. Танцювальна терапія спонукає до свободи та виразності рухів, розвиває рухливість, підсилює сили, як на фізичному та і психічному рівні. Тіло і розум розглядаються в ній як єдине ціле. Проективне малювання – це творчий процес, який дозволяє дитині відчувати і зрозуміти самого себе, виразити вільно свої думки і почуття, звільнитися від конфліктів та сильних переживань, розвинути емпатію, бути самим собою, вільно виражати мрії та надії.

Таким чином, розвиток естетичних здібностей у підлітки з інтелектуальними порушеннями досягаються за умови цікавої, різноманітної за формою, змістом, методами психолого-педагогічної організації творчої роботи з розвитку естетичних здібностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айдарова Л.И. Творчество в обучении и воспитании и стратегия построения современного образования / Л.И. Айдарова, М.Р. Львов // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 181-182.
2. Акимов І. Творець / І. Акимов, В. Клименко // Початкова школа. – 1990. – №1. – С. 8-12.
3. Алякринский В.С. О таланте и способностях. Очерки о самовоспитании / В.С. Алякринский. – М.: Знание, 1991. – 96 с.
4. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев / под ред. Бодалева и др. – М.: Педагогика, 1980. – 265 с.
5. Артемьева Т.Н. Методологический аспект проблемы способностей / Т.Н. Артемьева. – М.: Наука, 1997. – 215 с.
6. Басин Е.Я. Психология художественного творчества / Е.Я. Басин. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
7. Барко В.І. Як визначити творчі здібності дитини / В.І. Барко – К.: Україна, 2000. – 76 с.
8. Барташнікова І.А. Розвиток уяви та творчих здібностей / І.А. Барташнікова, О.О. Барташнікова. – Тернопіль: Богдан, 1998. – 88 с.
9. Беркин Н.Б. Общие проблемы психологи искусства / Н.Б. Беркин. – М.: Педагогика, 2001. – 240 с.
10. Васильева О.С. Психологічні основи дитячої творчості / О.С. Васильева // Початкова школа. – 1999. – №4. – С. 12-17.
11. Венгер Л.А. Педагогика способностей / Л.А. Венгер. – М.: Просвещение, 2005. – 90 с.
12. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей особливостями інтелектуального розвитку: Навчально-методичний посібник / Вержиховська О.М., Бонецька О.М., Козак А.В. – Кам'янець-Подільський ТОВ «Друк-Сервіс», 2013. – 372 с.
13. Влайкова К.В. Включение родителей в коррекционно-

розвиваючий процес як одна из форм роботи по підвищенню батьківської компетентності / К.В. Влайкова// Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2010. – № 4. – С. 55-57

14. Волков Н.П. Приобщение школьников к творчеству / Н.П. Волков. – М.: Просвещение, 1982. – 82 с.

15. Выготский Л.С. Основы дефектологии / Л.С. Выготский / Собрание сочинений в 6 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 5. – 320 с.

16. Гильбух Ю.З. Воспитание: одарённые дети / Ю.З. Гильбух. – М.: Знание, 1991. – 80 с.

17. Головина Т.Н. Изобразительная деятельность учащихся вспомогательной школы / Т.Н. Головина. – М.: Педагогика, 1993. – 117с.

18. Гуревич К.М. Индивидуально-психологические особенности школьников / К.М. Гуревич. – М.: Знание, 1998. – 79 с.

19. Дмитрієва І.В. Шляхи естетичного виховання розумово відсталих школярів / І.В. Дмитрієва // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 35-39

20. Дружинин В.Н. Психодиагностика общин способностей / В.Н. Дружинин. – М.: Академия, 2006. – 195 с.

21. Еременко И.Г. Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы / И.Г. Еременко. – К.: Радянська школа, 1982. – 130 с.

22. Зубкова І.Ю. Розвиваємо здібності / І.Ю. Зубкова // Обдарована дитина. – 1998. – №1. – С.17-18.

23. Исследование проблем психологи творчества. –М.: Наука, 1993. – 335 с.

24. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

25. Квітка Н. О. Особливості естетичної вихованості молодших школярів допоміжних шкіл-інтернатів / Н. О. Квітка // Дефектологія. – 2004. – № 1. – С. 34-36.

26. Ковалёв А.Г. Психологические особенности человека /

А.Г. Ковалев, В.Н. Мясищев. -Л.: Провсещение, 1990. – Т.2. – 358 с.

27. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей / Г.С. Костюк. – К.: Знання, 1993. – 78 с.

28. Кот М.З. Теорія і методика виховної роботи у допоміжній школі / М.З. Кот. – К.: Освіта, 1998. – 170 с.

29. Крутецкий В.А. Проблема формирования и развития способностей В.А. Крутецкий// Вопросы психологии. – 1982. – № 2. – С. 3-14.

30. Круть М. Погляд на навчання та виховання дітей з інтелектуальними порушеннями/ М. Круть // Дефектолог. – 2010. – № 4. – С. 10-12.

31. Лазарева В.К. Музыкально-ритмические занятия на уроках пения и музыки в начальных классах вспомогательной школы/ В.К. Лазарева// Дефектология. – 2009. – № 5. – С. 28

32. Левитин В.Е. Личностью не рождаются / В.Е. Ливитин. – М.: Наука, 1990. – 208 с.

33. Лейтес Н.С. Ранние проявления одарённости / Н.С. Лейтес//Вопросы психологии. – 1998. – №4. – С. 103-105.

34. Леонтьев А.Н. О формировании способностей / А.Н. Леонтьев //Вопросы психологии. – 1980. – №1.

35. Лободина С.В. Как развить способности ребёнка / С.В. Лободина. СПб: Питер Паблишинг, 1997. – 256 с.

36. Матвеева М.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: Навч.-метод. посіб. / М.П. Матвеева, С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Державний університет, 2005. – 164 с.

37. Маркова А.К. Мотивация учения и её воспитание у школьников / А.К. Маркова. –М.: Просвещение, 1983. – 256 с.

38. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка / С.П. Миронова. – компактний навчальний курс: навч. посіб. - Кам'янець-Подільський:

Кам'янець-Подільський Державний університет, ред-но – вид. від., 2008. – 204 с.

39. Моляко В.О. Актуально-психологічні аспекти проблеми обдарованості / В.О. Моляко/ Обдарована дитина. – 2008. – № 1. –С. 3-5.

40. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючі ігри / Б.П. Нікітін. – К.: Радянська школа, 1991. – 144 с.

41. Омелянко В. Л. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / В.Л. Омелянко, А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

42. Платонов К.К. Проблема способностей / К.К. Платонов. – М.: Просвещение, 1982. – 96 с

43. Пономарев Я.А. Психология творчества / Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1986. – 303 с.

44. Психологія і педагогіка життєтворчості / під ред. В.М. Донія, Г.М. Несена та інші. – К.: Радянська школа, 1996. – 792 с.

45. Петрова В.Г. Практическая и умственная деятельность детей-олигофренов / В.Г. Петрова. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.

46. Пороцкая Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы / Т.И. Пороцкая. – М.: Просвещение, 1984. – 256 с.

47. Психологические вопросы коррекционной работы ввспомогательной школе / под ред. Ж. И. Шиф. – М.: Педагогика, 1992. – 163 с.

48. Роменець В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1981. – 246 с.

49. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 720 с.

50. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника: Учеб. пособ. для студентов педагогических институтов по специальности «Дефектология» - 3-е издание, перераб. и дополн / С.Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.

51. Савенюк Г.Г. Виховання і розвиток художніх здібностей дітей /

Г.Г. Савенюк. – К.: Знання, 1986. – 50 с.

52. Савченко О.Я. Творчість учителя / О.Я. Савченко // Початкова школа. – 1999. – № 2. – С.3-8.

53. Сизов К.В. Индивидуальный стиль и проблема личного подхода к способностям / К.В. Сизов // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С.160-167.

54. Синьов В.М. Психологія розумово відсталого дитини: підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

55. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы / А.Н. Смирнова. – М.: Просвещение, 1982. – 189 с.

56. Творческая одарённость детей / методические рекомендации. – К.: Радянська школа, 2011. – 129 с..

57. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М.: Просвещение, 1995. – Т.1. – 250 с.

58. Хейссерман Э. Потенциальные возможности психического развития нормального и аномального ребёнка / Э. Хейссерман. – М.: Просвещение, 1994. – 390 с.

59. Четкарев В.К. Уроки творчества / В.К. Четкарев. – М.: Знание, 2002. – 95 с.

60. Эстетическое воспитание школьников: вопр. теор.и метод. / под ред. М.Д. Таборидзе. – М.: Педагогика, 1998. – 104 с.

61. Эстетическое воспитание во вспомогательной школе / под ред. Т.Н. Головиной. – М.: Просвещение, 1982. – 104 с.